

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

COORDONATOR,

CONF. UNIV. DR. ANA VICTORIA SIMA

DOCTORAND,

FERCIUG SILVIU IONEL

CLUJ-NAPOCA

2021

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

**BISERICA ORTODOXĂ ȘI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN
ANII MARELUI RĂZBOI. ȘCOLILE TEOLOGICE DIN BANAT
ȘI ARAD.**

COORDONATOR,

CONF. UNIV. DR. ANA VICTORIA SIMA

DOCTORAND,

FERCIUG SILVIU IONEL

CLUJ-NAPOCA

2021

CUPRINS

LISTA ABREVIERILOR	p. 5
INTRODUCERE	p. 7
CAPITOLUL I. CADRUL GENERAL	p. 19
I.1. Biserica Ortodoxă Română din Banat în anii premergători Primului Război Mondial	p. 19
I.2. Organizarea teritoriului – eparhii, ierarhi	p. 31
I.3. Date statistice privind starea școlilor confesionale și a învățământului teologic la începutul secolului XX	p. 52
I.4. Relațiile ierarhiei bisericești cu Biserica Sârbă	p. 67
I.5. Relația Bisericii Ortodoxe Române cu statul austro-ungar	p. 76
I.6. Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte confesiuni	p. 94
CAPITOLUL II. ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC DIN BANAT ȘI ARAD ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL	p. 103
II.1. Legislația privind învățământul teologic în monarhia austro-ungară	p. 103
II.2. Institutul Teologic din Caransebeș – scurt istoric până la sfârșitul Marelui Război	p. 121
II.3. Institutul Teologic din Arad – itinerar istoric până la finalul Primului Război Mondial	p. 138
II.4. Concepția învățământului teologic: programe, manuale, circulare	p. 158
CAPITOLUL III. CORPUL PROFESORAL – DINAMICA ÎN ANII DE RĂZBOI	p. 187
III.1. Biografii ale profesorilor	p. 191
III.2. Fluctuațiile corpului didactic în perioada războiului	p. 221

III.3. Influența războiului asupra activității didactico-științifice	p. 230
CAPITOLUL IV. STUDENȚII – PREZENȚA ÎN ȘCOLILE TEOLOGICE	p. 246
IV.1. Motivația înscrierii la Teologie: vocație sau fuga de război	p. 247
IV.2. Familia și originea studenților	p. 258
IV.3. Situația școlară, frecvența, absenteismul	p. 263
IV.4. Condițiile de studii – sălile de curs, internatul, biblioteca	p. 273
CAPITOLUL V. ROLUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI TEOLOGIC ÎN SUSȚINEREA ȘI MOBILIZAREA FRONTULUI INTERN	p. 287
V.1. Intențiile și atitudinile episcopilor eparhiali	p. 287
V.2. Studenți la pedagogie-teologie sau înrolați pe front	p. 304
V.3. Educația teologică și rolul preotului în comunitate în timpul războiului	p. 312
V.4. Preoții pe front: asistența spirituală, filantropie, culturalizare	p. 319
V.5. Literatură religioasă	p. 331
CONCLUZII	p. 339
LISTA ANEXELOR	p. 346
Anexa I	p. 346
Anexa II	p. 352
Anexa III	p. 359
Anexa IV	p. 381
BIBLIOGRAFIE	p. 387
REZUMAT	p. 406
RÉSUMÉ	p. 408
SUMMARY	p. 410

Cuvinte cheie: Banat, Marele Război, Biserica, Școala, Societatea românească, Arad, Caransebeș

Rezumat

Problematika Primului Război Mondial a fost o preocupare mult mai pronunțată în ultimii ani, în contextul centenarului Marelui Război și a faptului că anvergura războiului a fost uriașă, comparativ cu evenimentele istorice trăite până la acel moment, a avut o amploare nemaîntâlnită, fiind perceput ca un fenomen fără precedent.

Cu toate acestea, punctarea istoriei Banatului și participarea bănățenilor la Marele Război, maniera în care s-a implicat Biserica Ortodoxă Română din această provincie și felul în care conflictul militar a influențat destinul acesteia, astfel de aspecte au rămas încă puțin cunoscute în istoriografia actuală. Explicația poate fi găsită în statutul teritorial-politic special al provinciei bănățene, faptul că Banatul a fost acel spațiu românesc care a suportat cea mai întinsă perioadă de război, 1914-1919, deoarece conflictului militar i-au succedat mai apoi ocupația sârbească și cea franceză, iar pe tărâm administrativ s-a perpetuat administrația maghiară, cea care a activat simultan cu Consiliile și Gărzile Naționale Românești.

„Războiul Lumii” a preschimbat lumea, în structurile sale profunde, a dislocat existența domestică bazată pe formule uzitate, pe mentalități tradiționale, cutume, obiceiuri înrădăcinate.

În avatarurile începutului de secol, asistăm la multiple transformări, ale lumii politice, ale granițelor geografice, ale canoanelor mentale. Tuturor acestora li se alătură și universul spiritual, readaptat la noua conjunctură, la care încearcă să se plieze elita ecleziastică. O face pe două planuri: cel lăuntric, intrinsec, în încercarea de a face față cu succes noilor provocări, cauzate de conflictul militar, dar și pe planul relațiilor cu semenii, cei ce au căutat mereu în Biserică un sprijin, au sperat în ajutorul divin și a căror viață a fost bulversată de marele conflict. Se redimensionează astfel mecanisme lăuntrice sensibile, care au preschimbat reflexia asupra lumii din jur și a semenilor.

Românii încadrați în granițele Imperiului dualist au cunoscut ororile războiului cu „2 ani mai devreme” - după sintagma deja cunoscută a profesorului Maior, decât cei din Regat.

Regiune multiethnică și pluriconfesională, Banatul ilustrează astfel modelul unui spațiu unde preschimbările survenite s-au plămădit prin raportarea la această realitate, în încercarea de a acomoda noua construcție politico-administrativă, de după 1918, cu realitatea zonală concretă. O asemenea realitate socio-politică și administrativă complexă și unică, neîntâlnită în celelalte provincii ce se vor alipi Țării la 1918, a influențat istoria Banatului pe multiple paliere, inclusiv cel al sistemului de învățământ, așa încât prin această teză de doctorat vom trata aspecte mai puțin cunoscute în raport cu informațiile asimilate, existente deja în plan istoriografic.

Decisă să cristalizeze marea națiune maghiară printr-o asimilare forțată a românilor, sârbilor, slovacilor și celorlalte etnii conlocuitoare într-un vast teritoriu, aflat de mai multe secole sub o autoritate maghiară, administrația centrală a întocmit și a impus, sistematic și consecvent, o întreagă legislație prin care să se materializeze un asemenea deziderat. Ca atare, legislația privind regimul naționalităților, legile școlare adoptate în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, precum și legile de stare civilă, toate acestea anunțau faptul că în secolul următor statul maghiar intenționa să adopte o legislație în acord cu principiile politice pe care le viza. Încercând să facă față noilor provocări politico-legislative, lumea românească ortodoxă bănățeană s-a coagulat în jurul celei mai credibile instituții, Biserica Ortodoxă Română, care, în același timp, și-a creat propriile structuri, de mare prestigiu, precum Institutele Teologice-Pedagogice, după care a susținut cu eforturi majore școlile confesionale de toate gradele, creându-și în final asociații culturale cu valențe artistice și spirituale identitare și întreținând relații culturale permanente cu asociații similare din Regatul României. Din punct de vedere material, Mitropolia Transilvaniei nu dispunea de fondurile necesare pentru un statut independent, în cadrul monarhiei dualiste. Eparhiile primeau anual fonduri guvernamentale insuficiente, sub forma ajutorului de stat, fonduri din care se efectua plata salarială a personalului de cult și auxiliar, a personalului didactic de la Institutele diecezane și chiar de la școlile primare confesionale. Un asemenea sprijin financiar oferit de stat era sistematic însoțit de un control tot mai accentuat al guvernului în organizarea și funcționarea Bisericii, ajungându-se până la evaluarea și sancționarea comportamentului corpului didactic, solicitându-se în anumite situații măsuri drastice împotriva celor lipsiți de „atașament patriotic”. Alegerile parlamentare din anul 1906, desfășurate într-un climat politic tensionat și inegal din perspectiva logisticii politice, au însemnat, în fapt, un veritabil barometru al maturității clasei politice românești atașată cauzei naționale, iar pe de altă parte au scos în evidență presiunile guvernului de la Budapesta, dar și neîncrederea unora dintre

bănăţeni care s-au alăturat taberei progubernamentale și, nu în ultimul rând, puterea de constrângere a autorităților asupra celor care și-au dovedit public atașamentul față de crezul românesc unificator.

Pe plan politic, la începutul secolului XX au loc prefaceri semnificative pentru români. Astfel, după 1905, are loc reactivarea Partidului Național Român din Banat și în Transilvania, prin intrarea în prim-planul luptei politice a generației „noului activism”, opțiune care a antrenat activitatea elitei ortodoxe, preoți și profesori, avocați și funcționari, mulți dintre ei aleși în Consistoriile diecezane, în Senatele bisericești și școlare sau ca membri ai Congresului Național Bisericesc. Acțiunile demarate ca urmare a activismului politic al Partidului Național Român a fost vizibil și în cadrul Eparhiilor Aradului și Caransebeșului, proces remarcat și în alegerile parlamentare mai-sus amintite, în urma cărora 14 deputați români, din cele două provincii românești, au intrat în forul legislativ din Budapesta. Încă de la final de secol XIX, liderii politici bănăţeni și ierarhii celor două eparhii au constatat că legile școlare din 1879 și 1883 nu urmăreau altceva decât transformarea școlilor confesionale în școli de stat și maghiarizarea integrală a procesului de învățământ. Odată cu prezentarea în Dietă, la 21 februarie 1907, a celor două legi școlare apponyene, dorința de deznaționalizare forțată prin școală a îmbrăcat și forma legislativă. În cele două dieceze au fost organizate mari adunări de protest de către intelectualii români, iar în Dieta din Budapesta s-a demascat caracterul naționalist al legilor contelui Apponyi, solicitându-se retragerea acelor proiecte. Imixtiunea autorităților maghiare în activitatea Bisericii din cele două eparhii s-a putut observa și prin actele de respingere a unor candidați pentru scaunul episcopal, aleși valid de sinod, însă respinși pentru crezul lor național și pentru respectarea autonomiei Bisericii române, pe care nu s-au temut să le afirme. Menționăm importanța reactivării sinoadelor, odată cu reînființarea scaunului mitropolitan sibian. Organism ierarhic, comunitar și sacramental, sinodul este o instituție fundamentală a bisericii, definit ca atare și în *Statutul Organic*, care indica aria de competență a acestuia. În episcopia bănăţeană, reînființată prin diploma imperială din 6 iulie 1865, principiul sinodalității s-a concretizat în anul 1870, când a avut loc primul sinod eparhial. Convocarea vine după o lungă perioadă de absență a reuniunilor sinodale în viața bisericească, reclamate mereu în dezbateri publice, atât în cercurile clericale, dar mai ales de societatea civilă, prin reprezentanții acesteia.

Din structura Sinodului și Consistoriului eparhial arădean și caransebeșean făceau parte figuri reprezentative ale mișcării naționale românești. În acest sens, în cazul Eparhiei de Arad, îi

amintim pe Vasile Goldiș, dr. Aurel Grozda, Aurel Lazăr, Nicolae Zigre, Sever Ispravnic, Iustin Marșieu, Ioan Russu-Șirianu, Anton Mocioni, Romul Veliciu, toți aceștia aducându-și obolul experienței lor naționale și politice în forurile conducătoare ale eparhiei. Episcopul Ioan I. Papp, cel care a condus activitatea sinoadelor în perioada dificilă a marelui conflict mondial, s-a bucurat de sprijinul acestor intelectuali în adoptarea deciziilor privind autonomia Bisericii și susținerea învățământului confesional teologic în limba română. Aceeași situație s-a înregistrat și la Caransebeș, unde episcopul Elie Miron Cristea s-a înconjurat și s-a bazat pe opiniile unei întregi pleiade de intelectuali cu opțiune națională, între aceștia amintindu-i pe dr. G. Popovici, dr. Coriolan Brediceanu, dr. Ștefan Petrovici, dr. Aurel Novac, Valeriu Braniște, dr. G. Dobrin etc.

După doi ani de la declanșarea războiului, România a intrat în marea conflagrație mondială și i-a determinat pe ierarhii celor două eparhii să ia atitudine față de noua situație creată, atitudine transmisă printr-o serie de pastorale în vederea menținerii unei stări de spirit pacifiste între enoriașii lor aflați acasă sau mobilizați pe front. Chiar dacă o parte dintre pastoralele transmise de înalții ierarhi, în perioada 1914-1916, afișau îndemnul la loialitate și fidelitate față de „Tron și Patrie”, de combativitate și eroism în teatrul de război, în realitate asemenea declarații de „bună cetățenie” aveau drept scop conservarea instituțiilor bisericești, școlilor confesionale și Institutelor Teologice-Pedagogice din cele două episcopii. Pe fondul complex și complicat al desfășurării războiului, după ce România devenea inamicul deschis al monarhiei, evoluția celor două episcopii - Arad și Caransebeș - în frunte cu cei doi ierarhi și organismele lor de conducere, a urmat un traseu constant național, de perpetuare a învățământului în limba română și de funcționare a celor două institute teologice. Misiunea ierarhiei ortodoxe nu a fost facilă, întrucât situația politică era complicată, fiind dublată de contextul militar de desfășurare a frontului și de imixtiunile în viața Bisericii Ortodoxe Române prin presiunile de încălcare a *Statutului Organic*. Asemenea aspecte au constituit fondul problematicii tezei noastre de doctorat cu titlul „**Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad**”. Ideea centrală a cercetării noastre, pe care am încercat să o argumentăm prin conținuturi factologice și istoriografice, reține atenția asupra următoarei formulări: chiar și în contextul dificil al desfășurării ostilităților de pe frontul intern și extern al Marelui Război, Biserica Ortodoxă Română, prin intermediul celor două Institute Teologice din partea bănățeană a continuat să-și apere credința, identitatea, ființa și

crezul național, prin slujirea altarului și a catedrei, indiferent de vicisitudinile stării de ocupație sau de război. Cele două institute de învățământ teologic au reprezentat fermentul conștiinței de credință și neam, au contribuit la formarea de absolvenți militanți ai idealului unificării naționale.

Din perspectivă metodologică, cercetarea noastră își propune o analiză critică și o reliefare exhaustivă asupra celor patru ani de război, perioadă crâncenă, care a avut repercusiuni asupra stării învățământului teologic bănățean, care a impregnat mentalul colectivităților din cele două institute ale eparhiilor Caransebeșului și Aradului. Avem în vedere o opțiune metodologică pozitivistă, în sensul completării informațiilor privind perioada războiului, luând în considerare cercetările relevante, mai vechi și mai noi, pe care le-am identificat în legătură cu acest subiect. Mai mult decât atât, metodologia urmărită a vizat și abordarea unor aspecte conexe ideii centrale a lucrării de față, cele de natură politică, culturală și socială, care au catalizat dinamica școlilor teologice din Banat. Având în vedere aceste repere metodologice, nu în ultimul rând ne-am propus ca investigația noastră să se prezinte și ca o încercare de istorie imagologică și de istorie a mentalităților, adică un demers care să aibă în vedere „istoria trăită”, narată prin prisma reprezentărilor, sentimentelor și emoțiilor celor care au fost actorii nemijlociți ai evenimentelor și care le-au consemnat în epistolele, memoriile sau în jurnalele de front.

Întreaga construcție a tezei noastre am gândit-o în forma succesiunii a cinci capitole, primele două dezvoltând problematica evoluției Bisericii și a școlilor confesionale și teologice înaintea primei conflagrații mondiale, iar ultimele trei capitole focusându-se exclusiv asupra organizării și funcționării celor două institute teologice din Episcopiile Aradului și Caransebeșului în perioada 1914-1919. Sintetic, cercetarea noastră din primele două capitole a vizat abordarea următoarei problematici: evoluția Mitropoliei Transilvaniei după desprinderea de sub ierarhia sârbă, în special în răstimpul cuprins între 1868, odată cu adoptarea Statutului Organic, până la declanșarea Marelui Război; organizarea teritorial-administrativă a Eparhiilor Caransebeșului și Aradului și evoluția învățământului teologic în cele două episcopii până la 1914, din perspectiva datelor statistice referitoare la dinamica studenților pe ani școlari; radiografierea succintă a istoricului celor două Institute Teologice-Pedagogice și demersurile liderilor mireni și ecleziali de desprindere a Bisericii de sub Mitropolia Carlovițului; legislația școlară referitoare la demersurile de subordonare și etatizare a învățământului teologic din Banat.

În următoarele trei capitole, întreaga problematică abordată a vizat funcționarea învățământului teologic în perioada propriu-zisă a războiului, investigație care a vizat tratarea următoarelor aspecte: preocuparea episcopilor locului, Elie Miron Cristea și Ioan Ignatie Papp, de susținere a școlii teologice bănățene în anii grei ai războiului; opțiuni de organizare unitară a învățământului teologic prin adoptarea unor programe, manuale, circulare similare, precum și nevoia deschiderii școlilor teologice spre un proces instructiv-educativ de tip euristic și nu tradiționalist-mecanic, ceea ce semnifică o abordare novatoare, alinierea sistemului didactic ortodox la linia modernității; prezentarea succintă a personalității bio-bibliografice a corpului profesoral din cele două institute de specialitate, precum și fluctuația corpului profesoral în condițiile propriu-zise ale războiului; consecințele nefaste, directe și imediate ale frontului intern și extern asupra derulării procesului instructiv-educativ din cele două institute, spațiile aferente studiului și cele de cazare ale studenților, bibliotecile și fondurile de ajutorare funcționale în perioada războiului; motivația opțiunii spre teologie și proveniența socială a candidaților din cele două școli teologice; vocația și misiunea în preoție, evaluarea studenților prin examene parțiale și finale; atitudinea episcopilor locului din cele două eparhii față de „Tron și Patrie”, exprimată prin intermediul circularilor și pastoralelor episcopale; mobilizarea pe frontul extern și intern a profesorilor și studenților teologi; dimensiunea teologică a preotului și misiunea sa în comunitate în anii războiului; asistență spirituală, eforturi de filantropie și culturalizare prin difuzarea de carte, misiune preluată de preoții militari; literatura religioasă, tipărituri cu caracter religios și punerea în circulație a acestora pe front.

În vederea elaborării tezei noastre ne-am folosit de un fond documentar consistent și ofertant, furnizat de Arhivele Naționale ale României, Serviciile Județene Caransebeș și Arad, Arhivele Episcopilor Caransebeșului și Aradului, Arhiva Arhiepiscopiei Timișoarei, Arhiva Episcopiei Dacia Felix, Arhiva Patriarhiei Române, Biblioteca Academiei Române. În ce privește Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin au fost accesate Fondul Institutului Teologic Diecezan din Caransebeș, Fondul Episcopiei Caransebeșului, Fondul Societatea de Lectură, Registrele Consiliilor Profesorale, Jurnalele de curs și de prezență, toate acesta conținând documente din preajma și din timpul Marelui Război. În cadrul acestui serviciu, din fondul bibliotecii, s-au parcurs Anuarele Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș, aferente perioadei 1914-1918, precum și volumul profesorului Dimitrie Cioloca, *Cântece din război*, vol. I. 1915. La Arhivele Naționale, Serviciul județean Arad am identificat mai multe

documente referitoare la starea învățământului teologic din perioada Primului Război Mondial. Am avut în vedere în special dosarele ce cuprindeau date semnificative despre o serie de învățători și profesori care au fost combatanți în perioada războiului. În cazul Episcopiei Caransebeșului, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale ne-a pus la dispoziție Fondul Școala Pedagogică Caransebeș, Fond Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș, iar în cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Arad am reușit să parcurgem o seamă de documente din Fondul Episcopiei Ortodoxe Române Arad. Acte școlare, Fondul Roman R. Ciorogariu, Fond Colecția de Documente și, de asemenea, Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. Pe de altă parte, Arhiva Episcopiei Caransebeșului ne-a pus la dispoziție Fondul Eпитropesc (V), Fondul Școlar (IV) și Fondul Bisericesc (III). În cadrul Arhivei Patriarhiei Române am putut cerceta o seamă de documente interesante privind activitatea episcopului Elie Miron Cristea, în cadrul Fondului Cabinetul Patriarhal - Patriarhul Miron Cristea, iar în Arhiva Episcopiei Dacia Felix am consultat documente din Fondul Protopopiatului Vârșeț, izvoare referitoare la separația bisericilor românești de cele sârbești în reactivata Episcopie a Caransebeșului.

În adunarea unor date și informații privind istoria Bisericii Ortodoxe Române din ultimele decenii ale secolului XIX până la sfârșitul războiului am utilizat apoi o serie de documente editate. Cel mai eficient canal a fost presa vremii, prin accesul la publicații cu renume: „Foaia Diecezană”, oficiosul episcopiei din Caransebeș; „Biserica și Școala”, periodicul oficial al Episcopiei Aradului; „Drapelul”, ziar național-politic din Lugoj; „Românul”, organul de presă al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania; „Tribuna Poporului” din Arad; „Mitropolia Banatului” din Timișoara; „Gazeta Transilvaniei” din Brașov; „Telegraful Român” din Sibiu și altele.

Pentru contextul general al vieții religioase din Banat și plasarea acesteia în contextul anilor 1865-1919, am utilizat o serie de lucrări de istorie bisericească. Amintim în acest sens lucrările preotului academician Mircea Păcurariu, ale istoricilor Ilarion Pușcariu, Ioan Lupaș, George Popovici și Nicolae Iorga.

Problematica referitoare la experiențele trăite de elevii, părinții acestora și profesorii Institutelor Teologice ortodoxe, precum și de enoriașii bănățeni în perioada marelui conflict, a reprezentat de-a lungul timpului un subiect puțin studiat în istoriografie. Participarea acestora la

război, atât pe frontul extern cât și pe cel intern, precum și influența războiului asupra vieții și activității lor, nu s-a numărat până astăzi printre temele predilecte din istoriografia bănățeană, fiind puțin frecventat și în istoriografia românească, în general. În acest sens, în elaborarea lucrării noastre am recurs la utilizarea unor scrieri mai vechi și mai noi, referitoare la Institutele Teologice-Pedagogice din Caransebeș și Arad pentru perioada Primului Război Mondial. O lucrare de referință, în care este tratată problematica reactivării Mitropoliei Transilvaniei, demersurile mitropolitului Șaguna de recunoaștere a autonomiei Bisericii Ortodoxe Române, elaborarea și adoptarea Statutului Organic, evoluția învățământului teologic și pedagogic din Arad la cumpăna veacurilor XIX cu XX, aparține istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian. O altă lucrare de referință a fost *Istoria Școlii Normale (Preparandia) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, avându-l ca autor pe Teodor Botiș, lucrare apărută la Arad în 1922; este un volum cuprinzător, în care sunt adunate laolaltă informații complexe privind școala ortodoxă arădeană, date despre istoria, organizarea, structura internă, disciplinele de învățământ, examenele și disciplina cursanților, evoluția în timp a celor două instituții arădene, precum și biografiile cadrelor didactice, lista absolvenților, Societatea de lectură, fonduri și fundațiuni, starea edificiului, a spațiilor de cazare și a bibliotecii. O lucrare similară, privind școala caransebeșeană teologică, se datorează pr. prof. Vasile Petrica: volumul binecunoscut *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș (1865-1927)*, lucrare publicată în anul 2005 și în care autorul realizează o monografie a acestei instituții în dimensiunea sa istorică. Lucrarea este interesantă și pentru faptul că autorul a identificat în cercetările sale de arhivă patru regulamente ale institutului, elaborate în anii 1888, 1919, 1925, 1927, documente care reliefează modul de funcționare și de modernizare a procesului de învățământ din această instituție, marcând temporal etapele din evoluția unității de învățământ. Pentru istoricul învățământului teologic din Arad, deosebit de importante rămân lucrările pr. dr. Pavel Vesa. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, apărută la Presa Universitară Clujeană în 2006, prezintă istoriografia ecleziastică arădeană, evoluția Episcopiei Aradului până în anul 1918, schema de organizare internă, împărțirea în protopopiate și mănăstiri, clerul-slujitor și cultura acestuia, bisericile eparhiei și mentalitățile colective. O altă lucrare a aceluiași autor, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, apărută la Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei în 2013, prezintă reperele istoriografice ale acestei problematice, pregătirea intelectuală a clerului până în anul 1822, apoi evoluția acestui institut în două perioade distincte, respectiv între 1822-1876 și

1876-1927. Un capitol interesant din istoria instituției a fost transformarea institutului teologic în academie teologică. Autorul face o prezentare detaliată a generațiilor de absolvenți în perioada 1822-1948, a corpului didactic care a funcționat în școală în acest răstimp, radiografiază mișcarea națională și implicarea profesorilor-teologi în actul Marii Uniri, biblioteca și bibliografia dascălilor. Pr. dr. Pavel Vesa este autorul unui volum aniversar, de referință pentru istoria eparhiei arădene: *Episcopia Aradului. 1706-2006*, carte apărută la Editura Gutenberg Univers, Arad, în 2007, care prezintă pe larg personalitatea tuturor ierarhilor din spațiul arădean, începând cu primul episcop, Isaia Diacovici (1706-1708), până la episcopul și, mai apoi arhiepiscopul, Timotei Seviciu (1984-prezent), excurs deosebit de important pentru cercetarea noastră deoarece volumul oferă informații inedite despre activitatea unor ierarhi arădeni în susținerea învățământului teologico-pedagogic, publicarea tipăriturilor în limba română, susținerea fondurilor destinate îmbogățirii inventarelor de carte scrisă din bibliotecile parohiale și biblioteca institutului.

Dintre lucrările mai noi care întregesc cercetarea istoriografică pe problematica desprinderii de sub ierarhia sârbă amintim volumul episcopului Caransebeșului, P.S. Lucian Mic, apariție editorială care prezintă exhaustiv relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Sârbă până la 1900, precum și evoluția învățământului teologic din Caransebeș până la debutul veacului XX. Un alt volum îndreptat pe cercetarea istoriei învățământului teologic din Eparhia Aradului, deosebit de util cercetării noastre, îi are ca autori pe Cristinel Ioja și Marcel Tang, care restaurează memoria imagistică a Aradului teologic, argumentând forța tradiției ortodoxe și valoarea istorică, națională și culturală a acestui institut de învățământ. A fost filtrată relația două episcopii vestice cu ierarhia Bisericii Sârbe, documentarea bazându-se pe sursele arhivistice, dar și pe cele edite. În cazul Episcopiei Aradului, pe lângă lucrările deja amintite ale preotului Pavel Vesa, se mai adaugă contribuțiile lui Gheorghe Ciuhandu și Gheorghe Lițiu. În cazul Episcopiei Caransebeșului și istoricului institutului său teologic am avut în vedere lucrările cercetătorilor Gheorghe Cotoșman, Constantin Brătescu, Petru Bona, Nicolae Cornean etc. De un real interes în realizarea lucrării noastre au fost volumele publicate pe elemente de educație și istorie a învățământului bănățean, în particular cel confesional și teologic, ale lui Ioan Munteanu și Angela Rotaru-Dumitrescu. Tot pentru Episcopia Caransebeșului și școala teologică din această dieceză, în perioada Primului Război Mondial, lucrarea preotului dr. Daniel Alic oferă informații

documentare privind contribuția ierarhului Miron Cristea la protejarea școlii și Bisericii în anii grei ai războiului față de imixtiunile tot mai agresive ale guvernelor de la Budapesta.

În ultimii ani s-au organizat numeroase simpozioane de istorie regională, promovate de Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița în colaborare cu Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu sprijinul unor instituții și fundații românești din Voivodina, manifestări științifice la care au participat cercetători români, din țară și de peste granițe. Rezultatele acestor manifestări internaționale s-au concretizat în publicarea unor volume de care ne-am putut folosi, în special utilizând acele detalii privind evoluția celor două institute teologice în preajma și în timpul Marelui Război. Considerăm că cercetarea noastră vine să îmbogățească tabloul complex al evoluției provinciei bănățene în anii primei conflagrații mondiale, în particular dinamica celor două institute teologice în perioada anilor războiului.

Alegerea acestei teme de cercetare are următoarele motivații: în primul rând, absolvirea cursurilor Facultății de Istorie și Teologie Ortodoxă, care a funcționat în cadrul Episcopiei Caransebeșului, oportunitate care ne-a apropiat de subiect și a facilitat aprofundarea istoricului acestei instituții de învățământ prin realizarea unor referate științifice prezentate în cadrul unor simpozioane de specialitate; acestei justificări subiective se adaugă latura științifică, interesul pentru subiect, dorința de cunoaștere a conexiunilor Institutului Teologic-Pedagogic din Caransebeș cu cele similare din Mitropolia Transilvaniei în perioada antebelică, nu în ultimul rând, curiozitatea de a descrie mentalul colectiv și starea învățământului confesional arădean și cărășean în anii Primului Război. În consecință, tema supusă cercetării, atât prin conținut, cât mai ales prin interferențele sale culturale, se înscrie în categoria cercetărilor istorice regionale aplicate, aflată la confluența studiilor de istorie modernă cu cele de istorie contemporană, deoarece în esență imensa majoritate a fondului informațional reflectă evenimente, fapte și oameni de la cumpăna veacurilor XIX cu XX. Investigația de față prezintă și o fațetă de natură interdisciplinară (istorie-demografie-economie-sociologie-psihologie-filozofie), dacă avem în vedere tratarea evenimentelor și fenomenelor istorice cu referire și raportare la diferitele discipline teologice.

Ipoteza de bază a lucrării noastre, „Biserica Ortodoxă și societatea românească în anii Marelui Război. Școlile teologice din Banat și Arad”, pe care am încercat să o susținem prin întregul demers de cercetare, a constat în următoarea afirmație: Cu toate ingerințele guvernelor

dualiste din perioada de dinainte și din timpul Marelui Război asupra autonomiei de funcționare a Bisericii Ortodoxe din Mitropolia Transilvaniei, Institutele Teologico-Pedagogice din Arad și Caransebeș și-au continuat funcționarea firească, cu predarea în limba română și în interesul/interiorul cultului ortodox român. Pornind de la această ipoteză de lucru, în întreg demersul cercetării noastre am susținut și justificat o idee fundamentală, care se dovedește a fi cheia de boltă a întregii construcții ideatice și care poate fi comprimată în următoarea judecată: Biserica Ortodoxă, institutele sale teologice, precum și toate școlile confesionale din cele două dieceze (Arad și Caransebeș) s-au constituit în veritabili catalizatori de sprijin ai conservării și promovării ființei și culturii naționale, chiar și în anii Primului Război Mondial, prin slujire, credință și educație. Pornind de la această ipoteză, obiectivele generale urmărite în întreaga derulare a conținutului ideatic al temei se referă în esență la următoarele aspecte: 1. evidențierea poziției Bisericii Ortodoxe din Banat și Arad, prioritar a liderilor celor două eparhii, în proximitatea și în timpul războiului față de Tron și „patrie” – loialitate, duplicitate sau conștiință identitară?; 2. măsura în care cele două institute teologico-pedagogice au susținut și promovat învățământul în limba română în cele două dieceze în contextul multiplelor dificultăți generate de susținerea frontului; 3. reliefaarea unor dimensiuni socio-demografice și psiho-sociale ale populației din Banat și Arad în ultimul pătrar al secolului XIX și primele două decenii ale secolului XX.

Strategia urmărită în cadrul construcției noastre rămâne, fără îndoială, o *cercetare istorică* fundamentată printr-o serie de metode, tehnici și procedee de investigație, astfel încât am avut în vedere în principal *studiul documentelor, metoda comparativă, analiza calitativă și interpretativă a faptelor/evenimentelor/personalităților, studiul de caz*. Utilizarea și interpretarea datelor oferite de sursele primare și cele edite ne-a oferit un imens material informativ privind istoricul celor două eparhii, structura lor administrativ-teritorială și organizațională, istoricul celor două institute teologice din regiune, aspecte inedite din timpul alegerilor de la 1906 și 1910, informații privind structura planurilor de învățământ și a suporturilor de curs din cele două institute etc. Metoda analizei cantitative a datelor a reprezentat instrumentul esențial de lucru în cazul prezentării exhaustive a înscrierilor studenților din cele două institute în fiecare an școlar din perioada 1898-1919, apoi evidențierea cuantumului de participare a acestora pe front, tematica materiilor de curs, elemente demografice de factură cantitativ-statistică privind nivelul prezenței românilor în școlile confesionale și de alte nivele în preajma și în timpul războiului etc.

Metoda analizei calitative și comparative a datelor ne-a permis să realizăm o imagine complexă asupra raportului Bisericii Ortodoxe cu statul și eforturile populației românești în susținerea frontului, apoi analiza comparativă a planului de învățământ din cele două institute de specialitate și încadrarea corpului didactic aferent fiecărui institut. Procedeul studiului de caz ne-a facilitat schițarea fișei biobibliografice a tuturor dascălilor din cele două institute, precum și o prezentare biografică succintă a unor înalți prelați ai epocii, în special Ioan Ignatie Papp, Elie Miron Cristea, Ioan Popasu și Vasile Mangra.